

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'sinde Tılsımlar*

Cengiz Çakmak**

Öz

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde en çok karşılaşılan mitolojik unsur tılsımlardır. Tılsım olgusu, tarihsel süreci boyunca temeldeki koruyuculuk anlamının yanında başka anlamlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır. Evliya Çelebi'ye baktığımızda ise seyahat olgusunun ve seyyahın anlatım gücü dolayısıyla tılsımın, sözlük anlamlarının ötesinde ve o anlamları genişleten, dal budak salarak yeni anlamlandırmalara yol açan kullanımlarına şahit olunmaktadır. Her türlü "yeni" ile karşılaşmanın harikuladeliğinden, bunun verdiği hayretten ve coğrafyaların kültürel birikiminden gelen kaynaklar ile seyyah, tılsımın tanımına yeni bakış açıları getirmektedir. *Seyahatnâme*'de tılsım olgusunun anlam evreninin yedi başlık altında toplanabileceği tespit edilmiştir: koruyuculuk, arıtcılık ve hüküm vericilik, bereket, kural koyuculuk, şifa, gösterge veya bir durumu nitelemenin işareti, acayiplik.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, din, halk bilimi, tılsımlar.

* Bu makale, hâlihazırda yazımı devam eden doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Ana Bilim Dalı, İstanbul/Türkiye, kccakmak@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-3566-9789

Talismans in Evliya Çelebi's *Seyahatnâme*

Abstract

Talismans are the most frequently observed mythological elements in Evliya Çelebi's *Seyahatnâme*. Throughout its historical developmen, the phenomenon of talisman emerges with additional meanings beyond its basic significance of protection. Upon studying Evliya Çelebi, we witness the use of talismans beyond their dictionary definitions due to the travel phenomenon and the narrative power of the traveler. This expands talisman's meanings branching them out and leading to new interpretations. With the wonder of encountering various 'new' elements, the amazement it brings, and the cultural diversity from different regions, the traveler associates new dimensions to the definition of talisman. It has been observed that in *Seyahatnâme*, the universe of meaning surrounding the phenomenon of talisman can be grouped under seven qualities: protection, purification, judgment, abundance, rule-making, healing, indication or characterization of a situation, and strangeness.

Keywords: Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, religion, folklore, talismans.

Giriş

Alanında 17. asrın en önemli eseri olarak genel kabul gören Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si, muhtevasının ansiklopedik boyutu dolayısıyla birçok disiplinin yararlanabileceği benzersiz bir kaynaktır. Aynı şekilde eser, tılsım konusu için de zengin ve önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır. Bu makalede, seyyahın *Seyahatnâme* boyunca “tılsım” olarak nitelendirdiği anlatımlardan yola çıkılarak çeşitli çıkarımlara ulaşmak amaçlanmıştır. Eserde, tılsımla ilgili hatırı sayılır ölçekte malzemeye karşılaşılmış ve bunlardan bir anlam ağı oluşturulmuştur. Bu ağda hem tılsım olgusunun anlam ağları hem de çok tanrılı dinler veya pagan inançlarından tek tanrılı dinlere tılsım olgusunun evrimi izlenebilmektedir.

Seyahatnâme 'de anlatılanlardan yola çıkılarak tılsıma dair bazı sınıflamaların yapılabileceği anlaşılmıştır. Tılsımların yapıldığı veya tılsım için kullanılan mermer, taş, ahşap gibi doğal malzemeler tespit edilmiştir. Bu doğal malzemelerden sütun, heykel, tabut, takı, ayna, gemi, kapı, kule, çıra, kâğıt gibi nesnelere ve materyaller üretilerek tılsımlar meydana getirilmiştir. Ayrıca tılsım olarak üretilen nesnelere formları ile hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığı, Evliya Çelebi'nin tılsım olgusuna bakış açısının yeni nitelermeler getirip getirmediği veya anlam boyutlarının olup olmadığı soruları cevaplanmaya çalışılmıştır.

Tılsım olgusunun sözlüklerdeki anlamlarının ötesinde *Seyahatnâme* 'de anlam ağının genişlediği görülmüştür. *Seyahatnâme* 'de tılsım olgusunun anlam evreninin yedi nitelikte veya başlık altında toplanabildiği tespit edilmiştir: koruyuculuk, artırıcılık ve hüküm vericilik, bereket, kural koyuculuk, şifa, gösterge veya bir durumu nitelemenin işareti, acayiplik. Seyyahın tılsım olarak nitelendiği malzemenin dökümü, on cilt taranarak, alt başlık şeklinde gruplandırılıp makalenin sonuna eklenmiştir.

1. Tılsımın Anlam Boyutları

Seyyahın *Seyahatnâme* boyunca çoğunlukla “tılsım” olarak nitelendirdiği şeylerden yola çıkılarak çeşitli çıkarımlara ve anlamlandırmalara ulaşılmıştır. Tılsımın günümüzde kullanılan temel anlamları olarak şunlarla karşılaşılr: tabiatüstü işler yapabileceğine inanılan güç, büyü olduğu inanan muska vb. şey ve mecaz anlam olarak da çare, önlem.¹ Kaynaklarda yer alan bu tanımların tılsım olgusunun gerek *Seyahatnâme* 'de gerekse mitoloji sahasındaki anlam evrenini anlamada yetersiz kaldığı açıktır. Binlerce yıl evveline kadar uzanan bir kullanıma sahip olan tılsım kavramı için, kullanım maksadının kökenleri, çağlar boyunca taşıdığı anlam yükleri ile olgunun geçirdiği dönüşümleri tespit etmek

1 “Tılsım”, *TDK Sözlük*, 9. bs., 1998, s. 2216.

gerekir. Çünkü Evliya Çelebi'nin tılsım olarak nitelediği anlatımları belli bir çerçevede değerlendirmek tılsım olgusunun kendi serüveninin takibiyle mümkündür. “Tılsım terim olarak ‘uygun zaman ve konumdaki aktif semavî kuvvetlerin pasif yer güçleriyle temasa geçerek onları etkilemesi keyfiyeti’ diye tanımlanır. Seyyid Şerîf el-Cürcânî’ye göre mıknatısın demiri, kehribarın saman çöpünü çekmesi, sirkenin taşı eritmesi ve Türkler arasında bilinen yağmur çeken taş örneklerinde görüldüğü gibi semavî kuvvetlerle yer güçleri arasındaki denge doğru biçimde kurulduğunda tılsım gibi garip hadiselerin meydana gelmesi muhtemeldir.”² Bu tanımlama ile insanların anlamlandırmakta zorlandığı doğa olaylarının veya fizik-kimya yasalarının yüzeysel bir şekilde kavranmasına ve metafizik inançların yansımalarına ulaşılır. Bununla beraber, gök ile yer arasında kurulan denge ile ortaya çıkan bir nevi “ayna metoforu” denebilecek bir ilişkinin de varlığından söz edilebilir. Göğün yere yansıyarak gücünü yerde sürdürdüğü, bu gücün de bir nesne ile somutlaştırılarak varlık kazandığı düşünülebilir. Ayrıca bu tanımlama, *Seyahatnâme*’den yola çıkılarak oluşturulan kavramsallaştırmanın “acayıplik” nitelemesini de örneklendirmektedir.

“Ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı tam bilinmese de tılsımla ilgili inançlar, herhangi bir olgu ve onu sembolize eden nesne arasında ayniliğin bulunduğu inanılan animistik zihniyetin ürettiği sihrî bir anlayışın uzantısı biçiminde düşünülmektedir. Böylece herhangi bir şeyi sembolize eden nesne onun orijinaline etki edecek sihrî bir benzerlik/semptati tesirine sahip olmaktadır. Büyüsel ve mistik zihniyetin egemen olduğu çağlarda ortaya çıkan bu gelenek, tarihî şartlar içinde yeniden düzenlenip şekillendirilerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.”³ Büyü ve sihir dairesi içinde de kullanılan tılsım kelimesinin evrimi sürecinde tek tanrılı dinlerin içinde konumunu, kültürel özelliklere göre formunu değiştirerek varlığını bir şekilde sürdürmektedir.

2. İslam İnançında Tılsım

İslam dünyası içinde, Müslümanların zihin dünyalarında var olan tılsımlar, hurafedairesi içinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Normalde tılsımlardan beklenen koruyuculuk, şifa, güven gibi unsurlar doğrudan Allah’tan beklenmektedir. Ancak bu amaç için kimi nesnelerin “kutsallaştırılması”, sözgelimi peygamberlerin kimi eşyalarının (hırka gibi) “kutsallaştırılması”, tılsım unsurunun tek tanrılı dinlere sızmasına yol açabilmektedir. Burada “kutsallaştırma” olgusu başka bir bakış açısıyla “hatırasına hürmet göstermek” şeklinde de okunabilir. Bu bakış açısı Müs-

2 Şerhu'l-Mevâkıf'ten aktaran İlyas Çelebi, *Tılsım*, <https://islamansiklopedisi.org.tr>.

3 İlyas Çelebi, *Tılsım*, <https://islamansiklopedisi.org.tr>. (Erişim Tarihi: 16.10.2022).

lūmanların tılsım olgusundan farklı olarak genel itikadını, davranışını göstermektedir. Her ne kadar İslam'ın ve İslam ulemasının tılsıma karşı yasaklayıcı hükmü aşikâr olsa da Müslūmanların arasında tılsımın çoğunlukla hurafe nitelenmesi içinde varlığını sürdürdüğü göze çarpmaktadır. Şu da unutulmamalıdır ki inanan insanların koruyuculuk, güven, şifa gibi beklentileri doğrudan Allah'tan olsa bile nesnenin bir aracı konumunda olması İslam fıkhı açısından bir sorunsal olarak durmaktadır. Burada inançlı insanların niyeti, manevi boyut, maksat ve meyiller bu sorunsalın çıkarımlarında farklılıklara yol açabilir.

Tılsımla iç içe geçmiş muskalar da tek tanrılı dinlerde varlığını sürdürebilmiştir. “Muska, bazı hastalık ve âfetlerden koruduğuna ya da bunları giderdiğine inanılarak üstte taşınan, suda eritilerek içilen veya yakılıp tütsülen yazılı kâğıdı ifade eder. (...) Muskalar üçgen, dörtgen, kalp ve silindirik biçiminde katlanarak en az üç kat olmak üzere muşambaya sarılıp dikildikten sonra boyuna veya koltuk altına asılır ya da belden yukarı ve ön tarafta elbisenin görünmeyen bir yerinde taşınır.”⁴ Muska öncelikle ve asıl olarak koruyuculuk vasfıyla dikkat çekmektedir. Artık bir varlığı yansıtan o varlığın farklı boyutlardaki temsilinden ziyade bir zırh objesi olarak görünmekte ve niteliğini fiziki olarak kurşun, demir, deri gibi malzemelerin gücünde bulup içindeki kutsal yazıların içerikleriyle de ruhunu bulan bir nesne olarak kaşımıza çıkmaktadır. Muska, günümüzde de Müslūmanlarca epeyce kullanılan bir nesnedir.

Muska ile tılsım birbirleri yerine kullanılabilse de aralarında küçük farklılıklar bulunmaktadır.

“Muska (amulet) genellikle metal veya kemik gibi dayanıklı bir malzemedan yapılan küçük bir nesne olarak tanımlanır. Tılsım ise kâğıt ve parşömen gibi daha az dayanıklı malzemelerden oluşur. (Ruska, Vaux, 1997: 133; akt. Gruber) Muska da çoğu kez korunma amaçlı olarak vücut üzerinde taşınır, fakat tılsım (*tılsam*) deyince akla genellikle sihirli yazı, işaret ve sembollerin daha büyük bir yoğunlukta yer aldığı nesnelere gelir. Bu nedenle, muskadan çoğu zaman kötücül güçlere karşı hem bir engel veya perde (*hicab*) hem de bir sığınak veya korunak (*hurz*) olarak bahsedilir. Muska bir tür savunma sistemi, beden ve ruh için sembolik bir siper işlevi görür. Allah'ın yol göstericiliğini ve koruyuculuğunu elde etme yönündeki manevi arayışı somutlaştırırken, arzulanan sığınacağın bir nesne formu altında da olsa tecessüm etmesini sağlar.”⁵

4 İlyas Çelebi, *Muska*, <https://islamansiklopedisi.org.tr>. (Erişim Tarihi: 18.10.2022).

5 Christiane Gruber, “İslam Dünyasında Muskalar ve Tılsımlar”, *Osmanlı-İslam Sanatında Taşınma ve Tılsım*, İstanbul, Yapı Kredi, 2020d, s. 232.

Ezcümle, kimi zaman muska için tılsımın mahfazası tabiri kullanılabilir. Tılsım sadece yazılı sembollerden ibaret değildir. Çeşitli nesnelere, mekânlar; koruma, şifa, bereket vb. için tılsım olarak kullanılabilir. Ayrıca muskanın günümüzdeki kullanımına bakıldığında çoğunlukla vücutta taşınması dolayısıyla kişiyi bedenen ve ruhen her türlü beladan koruması murat edilir. Muska kullanımında cinsiyet fark etmeksizin bebeklerde çok kullanıldığı görünür, ileri yaşlarda kadınlarda kullanımı pek fark edilmez; erkeklerde ise fark edildiği için erkeklerin başat konumunda olduğu söylenebilir. Erkeklerde muska kullanımı kadim dönemlerden itibaren süregelen bir durumu ortaya koymaktadır. Muska kahramanın gerek avda gerekse savaşırdaki mücadelesinde hep yanında hissedeceği koruyucu, ilahi güçtür. Bununla beraber kahramanın karşısındaki kişiye veya düşmana karşı görüntü olarak caydırıcılık da sağlamaktadır. Bu kahramana güven, cesaret verir. Günümüzde de hayat mücadelesi içinde insanlar, yine bu gücü hissetmek için muska takmaktadır.

İslam dünyasında tılsımın tarihçesine dair genel kabule göre şeriat, zararlı olduğu için tılsımı yasak etmiştir. Çünkü şeriat ancak dini bakımdan ahiretimiz için faydalı ve dünyada geçinemize yardımcı dokunacak, dünya işlerimizi düzelterek iş ve amelleri mübah kılmıştır.⁶ Buradaki dayanak noktası ise Tanrı'nın yardımına başvurulmadan yıldızlarla başka varlıklar ve unsurlara teveccüh edilmesidir.⁷

İbn Haldun kendi döneminde tılsımın tarihçesini ve anlamını da eserinde açıklamaktadır. Burada görülmektedir ki “tılsım” –ki sihirle beraber çoğunlukla zikredilmektedir- pirimitif tanımıyla bilinmektedir. Antik dönemlerdeki anlamı İbn Haldun döneminde caridir. *Mukaddime*'de Süryani ve Keldani'lerin bu işlerle uğraştığını, filozoflarla beraber sihir ve tılsımın birbirinden ayrıldığını, sihirbaz sihir yaparken dışarıdan hiçbir yardım ve yardımcıya muhtaç olmadığını; tılsım yapanın ise, astrologların dediği gibi, yardıma muhtaç olduğunu açıklar. Tılsım yapanın muhtaç oldukları ise: yıldızların ruhaniyeti, adetlerin sırları, varlıkların özellikleri, unsurlar âlemine tesir eden feleğin durumu.⁸

İbn Haldun'da, satır aralarında, tılsımın astrolojiyle irtibatlı olduğu görülmektedir. Bu durum kelimenin arkaik tanımlarından birine bizi götürmektedir. Tılsım, yani astrolojik vesair sihirli işaretleri hâiz bir yazı veya üzerinde bu kabil yazılar ve bilhassa tutulma dairesinden (ekliptik) veya takım-yıldızlardan şekiller ve hayvanlar bulunup, koruyucu ve kem gözü bertaraf

6 İbn Haldun, *Mukaddime* III, çev. Zakir Kadirî Ugan, İstanbul, MEB Yayınları, 1991, s. 17.

7 a.g.e., s. 1.

8 a.g.e., s. 13-14.

edici sihirli muskalar olarak kullanılan herhangi bir nesne⁹ olarak tarif edilmektedir. Bu pirimitif tanım, tılsımın çıkış noktasının astroloji ilmine dayandığını ve kimi burç isimlerinde de karşılaşılan yıldız kümelerinin -aslan kümesi gibi- şekillerinin nesneleştirilmesiyle oluşturulduğunu göstermektedir. Ayrıca bu tanımlardan yola çıkarak tılsım olgusunun temelinde “koruyuculuk” vasfının olduğu, zamanla bu vasfın etrafında öbür nitelermelerin oluştuğu göz önünde tutulmalıdır.

3. Tılsımın Çok Tanrılı Dinler ile Tek Tanrılı Dinler Arasındaki Geçirgenliği

Tılsımlar efsanelerde, çok tanrılı dinlerin iktidarını görünür kılan bir sembol işlevi görmektedir.¹⁰ Tılsım, tek tanrılı dinlerin içinde de varlığını sürdürmektedir. Bu durum ile ya doğrudan “tılsım” olarak veya tılsım olarak nitelendirilmese bile “bir nesneden medet umma” şeklinde özetlenebilecek bir çerçeve içerisinde karşılaşılmaktadır.

“Tılsımlar teması, önce Hıristiyanlığın, sonra da İslâm’ın çok tanrılı döneme ait öğeleri özümleme çabasının bir ürünüdür. Çok tanrılı kültürün ürünleri Hıristiyanlıkça özümlendikçe, bu kültürün maddi öğeleri, dinsel törenleri ve bunların yanı sıra nesnelere, tapınaklar, heykeller Hıristiyan evreninin ve bilincinin derinliklerine itilir. Antik çağ tanrıları gökyüzündeki tahtlarından aşağıya edildiklerinde kendilerine özgü nesnelere ve eylemlerle insanların günlük hayatını etkilemeyi sürdüren yeraltı güçlerine dönüşürler. İdeolojik sistem Hıristiyanların Tanrısının eline geçtiği ölçüde böyle bir sistemden yoksun kalan nesne ve eylemler, ne kadar etkili olursa olsunlar, kimi büyü törelerinin alışkanlık eseri tekrarından öteye gitmez ve insanların hayat ve evrenlerini denetlemedeki saygın yeri yeni dine bırakarak, yerellik ve günlük yaşam alanına çekilir. Böylece eski törenlerden kalan alışkanlıklarla yaşatılmaya çalışılan din kalıntıları tılsımlaşır.”¹¹

Yerasimos’un dikkat çektiği çok tanrılı dinlerin kalıntılarının zamanla tılsım dönüşmesi evrimi tek tanrılı dinlerin kendi kodları, kültürü ve inanç dairesi içinde farklı oranlarda ve boyutlarda karşımıza çıkmaktadır. Sözgelimi Yerasimos, Kostantiniye’de tılsım olgusunun ve tılsımların Apollonios’ta cisimleşmesinin, paganlıkla Doğu Hıristiyanlığı arasında yavaş yavaş oluşan uzlaşmanın ürünü olduğundan bahseder. Ancak Müslüman geleneğinin bu uzlaşmayla her-

9 J. Ruska, “Tılsım”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, cilt 12/1, 1997, s. 235.

10 Stefanos Yerasimos, *Türk Metinlerinde Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 89.

11 *a.g.e.*, s. 89.

hangi bir ilişkisi olmadığını¹² belirtir. Burada söz konusu olan durum, iki inanç sistemi arasındaki farklılıklar ile Bizans'ın kendi dini kültür kodlarında yer alan mitoslar, doğal olarak Hıristiyanlığın içinde bir şekilde yer alabilmiştir. İslâm coğrafyasında inanç dünyasının kültür havzaları ve tılsım olgusuna karşı bakış açısındaki farklılıklar, bizleri daha değişik çıkarımlara götürmektedir. İslâm dünyasında kimi ritüeller, kimi nesnelerin kullanımları “tılsımlaşma” olarak okunabilir.

Hz. Muhammet'in hırkası bir tılsım nesnesi olarak Osmanlı'da kullanılmıştır. “19. yüzyıla ait resmî kroniklerde, bazı sultanların, halkın refahı için peygamberin hırkası huzurunda dua ettikleri anlatılır. Su ve tükürük gibi vasıtalarla hırkanın iyileştirici potansiyeli, bu kutsal emanet, tılsımlı ve sihirli bir güçle donanıyordu.”¹³ Hz. Peygamber'in kutsal emanetlerinin resimleri de açıkça tılsım işlevi görmektedir. Sözelimi peygamberin sandaletinin tılsımlı güçlere sahip görsel temsillerinin son derece etkili ve çok yönlü bir koruyucu olduğuna inanılmaktadır.¹⁴ “Hz. Peygamber'in mührü, İslam dünyasına hükmetme ayrıcalığının bir sembolü olmanın yanında, şifa verici ve kötülöklere karşı koruyucu bir tılsım işlevi de görmüştür.”¹⁵ Bir diğer mühür ise Mühr-i Süleyman olarak bilinen hem Yahudilikte hem de Osmanlı İslam dünyasında en fazla rağbet gören mühürlerden biridir.

“Farklı nesne ve yüzeyler üzerinde görölen bu mühür, tıpkı Süleyman'ın yaptığı gibi ruhlara hükmederek ve bir olan Allah'a tevekkül, itaat ve dua ederek korunma dileminin ‘övgüye değer bir yolu olarak kullanılmıştır. Bu kullanım, mühür benzeri şekillerin bir büyü aracından ziyade, Allah'tan yardım dilemeye yarayan grafik bir vasıta işlevi gördüğü bir tür ‘meşru’ veya ‘ak’ büyü meydana getiriyordu. Dolayısıyla Süleyman'ın yıldızı, kara büyü yapmak için kullanılan bir araç değil, ilahi takdire mazhar olmak amacıyla başvurulmuş görsel-metinsel bir vesile olarak anlaşılmalıdır.”¹⁶

12 a.g.e., s. 93.

13 Christiane Gruber, “Her Derde Deva: Lilly Kütüphanesin'ndeki Osmanlı Resimli Dua Kitabı”, *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, 2020a, s. 167.

14 Christiane Gruber, “Osmanlı'da Hz. Muhammed Merkezli İbadet Pratikleri”, *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, 2020b, s. 49-50-55.

15 Christiane Gruber, “Gül-i Muhammed: Geç Dönem Osmanlı-İslam Sanatında Çiçek Metaforları”, *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, 2020c, s. 128.

16 Christiane Gruber, “Nereye Gidersen Git, Bil ki Korunmaktasın”, *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, 2020ç, s. 259.

Osmanlı dünyasında, bakışta da tılsım niteliğinde etkiler olduğu inancı bulunmaktadır. Burada söz konusu olan bakış, kutsal emanetler (peygamberin san-daleti, ayak izi vb.), peygamberin mührü veya Mühr-i Süleyman gibi şeylerin kitaplardaki çizimleriyle ilgilidir. “Bazı Osmanlı duânâmeleri, okuyan ya da ba-kan kişiyi içlerindeki resim ve mühürleri öpüp onlara yüz sürmeye, böylelikle bu tasvirlerin bereket getirme, hastalıkları iyileştirme ve kötülöklere karşı koruma gücünü etkinleştirmeye teşvik eder.”¹⁷ Tasvirin tılsım olarak tezahürü Hıristiyanlık’ta daha güçlü bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. “İlahi güzelliğın, pagan bir Tanrının maddi imgesinde görünür kılınan ve gizil bir güç taşıyan yansıması, daha sonra Hıristiyan ikonlarında kendini gösterdi.”¹⁸ Tasvir ve ikona kültürünün gelişimindeki bazı âdetler şöyledir:

“İnananlar önlerinde secde eder veya eğilirdi; resmi öper, lamba veya esans yakardı. Tasvirlerden kendilerini korumalarını isterlerdi ve şifa bulmak için bir hastanın azizleri tasvir eden bir fresk yaptığına bile rastlanırdı. Bu kültürün benzerlerini paganlıkta olduğu kadar imparator resimlerine gösterilen saygı ve Hıristiyanlık’ta emanet ve hac kültüründe de aramak gerekir. Kilisenin özel bir desteği olmaksızın halk arasında yayılıp gelişen popüler bir kültür olan ikona kültürü hiç de sade insanlara has değildi ve toplumun tüm tabakalarında varlığını sürdürüyordu.”¹⁹

Hıristiyanlık dünyası içinde bazı çevreler heykel ve resim şeklindeki tasvir-lere husumet besliyordu. Bu düşmanlığın kökenleri Eski Ahit’e dayandığı gibi, aynı zamanda, bu dönemde pagan tasvirlerin de halen var olması ve Hıristiyanlar için putperest âdetlerden ayrılma gerekliliğinden de kaynaklanıyordu.²⁰ Pagan veya putperest inancından Hıristiyanlık’a geçişte kimi ritüellerin yeni dine doğal bir kayışı veya ahali tarafından bazı durumlarda sürekliliğın ihdası süreci, sert tartışmalar ile tedbirleri de gündeme getirmiştir. Putperest inancı sonrası zuhur eden tek tanrılı dinler, kendi inanç sistemini sağlamlaştırmak ve pagan inanışın- dan kopuşu sağlamak için çeşitli kurallar geliştirse de belli bir zaman diliminde iki inanç dünyasının derinlerde iç içe akabildiği söylenebilir. Bu akışta felsefi ayrışma şu şekilde özetlenebilir: İnsanlar tarafından beklentinin, dileğın heykel, ikona gibi maddi bir unsurdan mı veya metafizik, soyut tek tanrı tahayyülünden mi geleceğı sorunsalı, önemli bir düğüm olarak karşımıza çıkmaktadır.

17 Christiane Gruber, “Gül-i Muhammed: Geç Dönem Osmanlı-İslam Sanatında Çiçek Metafor-ları”, *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, 2020c, s. 119.

18 Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*, çev. Turhan Kaçar, İstanbul, Alfa Yayınları, 2022, s. 94.

19 Bernard Flusin, “Dini Hayat Dünyada Hıristiyanlar-Manastır Hayatı”, *Bizans Dünyası* (için-de), ed. C. Morrisson, çev. Aslı Bilge, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, cilt 1, 2019, s. 247.

20 a.g.e., s. 246.

Motif dışında tasvirin veya görselliğin tek tanrılı din anlayışında özellikle Eski Ahit ve İslam'da negatif nitelikleri olduğu inancı bulunmaktadır. Suretin gelenekte şeytanla ilintili olduğu çıkarımına bizi ulaştırabilecek bir örneği Evliya Çelebi anlatmaktadır. Evliya Çelebi, Mısır'da Elvahat vilâyetindeyken özetle şöyle bir hikâye anlatır: Nuh nebinin torunları babaları öldükten sonra çok ağlarlar. Ağlamaktan neredeyse kör olacaktılar. Şeyh suretinde iblis gelir, onların acısını dindirmek için Kenân'ın sandukasından bir levha koparıp üzerine bir Kenân sureti yapar, kızlara buna tapınmalarını öğretir. Kızlar bunu eve götürüp ölünceye kadar taparlar. Oğulları da bu durumu analarından görüp putperest olurlar. Bu resimli tahtanın bir kilisede Kıptî rahiplerin elinde olduğu ve rahiplerin ona taptığı Evliya Çelebi tarafından söylenmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi, cahil kâfirler zamanında putların gövdesinin ağaçtan ve taştan yapıldığını, bu Kenân suretinden sonra kâfirlerin tahtaya tapmaya başladıklarını ifade eder.²¹ Evliya Çelebi burada, iblisten kaynaklanarak ikona niteliğindeki bir nesnenin veya suretin ilahlaştırıldığını ifade etmektedir. Veya yaşadığı inanç dairesi içinde bunun böyle anlaşıldığını vurgulamaktadır. Bir taraftan da Hıristiyan olan Kıptî rahiplerin bu surete “ikona tapıcılığı” yoluyla taptığını belirtip eleştirmektedir.

Burada bir Müslüman Osmanlı gezginin ve kendi çağında din bilgininin bakış açısı da görülmektedir. Pagan veya putperest inanç dünyasında ilah olarak görülen nesnelere, sonradan ilah ile aracı olarak kullanılan tılsımlar olabilmektedir. Evliya Çelebi'nin de bu durumda aslında en büyük günahlardan biri olan “şirk” hususunu hatıra getirmek istediği düşünülebilir. Yani Allah'ın yanına başka ilahlar koyma suçunun işlenebileceği üzerinde durmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de şirkin ne derece büyük bir günah olduğuna dair açıklayıcı ayetler bulunmaktadır. Nisa suresinin 48. ayeti şöyledir: “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse (şirk) büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”²² En'âm suresi 71. ayetinde ise şöyle denmektedir: “De ki: ‘Allah'ı bırakıp, bize fayda da zarar da veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra gerisin geri (küfre veya şirke) dönelim de, arkadaşları ‘Bizim tarafa gel’ diye çağırıırken, şeytanların kendisini nefsi arzularına uymaya davet edip açık arazide şaşkın bıraktığı kimse

21 Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'sinden yapılan bütün alıntılar, günümüz Türkçesiyle sadeleştirilip 10 kitabın tamamının 2 ciltte toplandığı eserden yapılmıştır. Bu sebeple normalde kullanılan cilt yerine kitap kelimesi kullanılacaktır. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II*, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, 10. kitap, s. 564.

22 Kur'an-ı Kerim, *Nisa Suresi*, kuran.diyadin.gov.tr.

gibi mi olalım?’ De ki: ‘Allah’ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin rabbine teslim olmamız emredilmiştir.’²³

Evliya Çelebi, dini bilgisi yüksek biri olarak ayetlerden yola çıkarak bir nevi tılsımlaşmanın, yani “sembolleşmiş ilah”ın, şirk olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Bir şirk malzemesi olarak tılsım olgusuna karşı seyyahın tutumu açıktır. Seyyah için bunlar bir anlamda birer put malzemesidir. *Seyahatnâme*’nin İstanbul cildinde Ayasofya’daki melek heykellerinin Peygamber efendimizin dünyaya gelmesiyle yıkıldığını²⁴ belirttikten sonra bir başka örnekte denizle ilgili tılsımlardan birini şöyle anlatır:

“Erbain 40 gün türlü türlü balık, deniz dalgası olmadan tılsımların etkisi ile bütün balıklar kıyıya vurup İstanbul halkı bolluğa kavuşurdu. Daha sonra bu tılsımlar Hz. Peygamber’in doğum gecesi büyük depremden yıkılıp (...) Gerçi sütunlar yıkılıp deniz içinde yatar ama tılsımlı olan suretleri denize dair olup yine denize düşmek ile hâlâ tesirli olup her sene nice bin tür balık kıyıya çıkınca avlarlar.”²⁵

Seyyah inancı gereği İslami literatürde yer alan peygamberin doğumuyla gerçekleşen mucizevi olaylar veya rivayetlerin bir benzerini eserinde dile getirmiştir. Bu rivayete yer vererek Evliya Çelebi, hem İslam itikadına ne kadar vakıf olduğunu hem itikadın tılsıma ilahlaştırılmış sembol veya “sembolleşmiş ilah” çerçevesindeki karşı duruşunu hem de Hıristiyanlık ile uyumsuzlukları göstermiştir. Öte yandan deniz tılsımı hakkında, tılsımın yıkılmasına rağmen tesirinin devam ettiğini dile getirmesi bir çelişki gibi görülmektedir. Bu durum için tılsımın başka bir anlam boyutunun varlığından söz edilebilir. O boyut da tılsımın ilahlaştırılmış sembol olmaktan bir tür hurafe malzemesi düzeyine düşmesidir. Eski “hikâye”nin insanlarca unutulmadığı veya unutulmak istenmediği anlaşılmaktadır. Tılsım, toplumun kendi zihin dünyasında “iktidar” isteğinden soyutlanmış gündelik hayattaki kutlamalarda; zorlukların, sıkıntıların giderilmesinde, anlaşılmasında, hissedilmesinde ihtiyaç duyulan; topluma ait ve toplumun da ona bir şeyler yüklediği bir unsurdur. Tılsım, artık dikey çalışan bir sembol olmaktan ziyade, kimi yararlılıklara ulaşmanın temsili olur. Yerasimos’un yukarıda değindiği üzere bir tür “özümleme”den bahsedilebilir. Tılsım ilahi yerini, kutsi saygınlığını yitirerek, günlük yaşam alanına karışıp yerelleşebilmektedir.

23 Kur’an- Kerim, *En’âm suresi*, kuran.diyaret.gov.tr. (Erişim Tarihi: 19.11.2022).

24 Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, 1. kitap, s. 22.

25 *a.g.e.*, 1, s. 23.

Tasvir konusunda bir başka durumda ise insanlar bakış veya görme ile kurdukları bağın dışında fiziksel temas kurarak da metafizik bir rabıta kurmaktadır. Nesneye karşı insanların gösterdiği öpüp yüz sürme, hem bir şükran hem de saygı, kabulleniş, teslimiyet, şefkat ve sıcaklığın ifadeleri olarak okunabilir. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde bu hürmet ifadesinin örneklerinden birini Resullullah'ın Türbesi'ni ziyaretinde anlatmaktadır. Türbenin ruhani atmosferi altında büyülenen seyyah, seyahatinin çıkış noktası olan rüyasını burada tekrar anımsadıktan sonra şöyle devam eder:

“Hamdolsun mübarek sözleri bu kutlu senede gerçekleşip bu tertip üzere ziyaret ettik. Şam-ı Şerif'ten Müzeyrib Kalesi'ne gelip şiddetli kıştan çadırımızdan dışarı çıkamayıp 17 günde 7 hatim okuyup birini Ve'd-duhâ suresinde, birini Yâsin suresinde ve birkaçını İhlâs suresinde alıkoyup hamd olsun hazrete lâıyk bu hatm-i şerifleri hediye getirip mübarek ayak tozlarına yüz sürüp şefaathlerini rica eyleyip dünyada seyahat ile emniyet, son nefeste iman diledik. Hak kabul eyleye.”²⁶

Evliya Çelebi'nin yaşadığı dönemde de yüz sürerek temasta bulunma tavrının devam ettiği anlaşılmaktadır. Kadim zamanlardan itibaren süregelen bu tavırda hürmet, teslimiyet gibi anlamlar, Evliya Çelebi örneğinde olduğu gibi, din dairesi içinde metafizik bir ilişki niteliğine sahiptir; burada gönüllü bir yaklaşım söz konusudur. Din dairesi dışında ise bu tavır, alt/üst veya yöneten ile yönetilen arasındaki bir tür iktidar ilişkisini göstermektedir; burada gönülden bir bağlılıktan ziyade kurallara, mecburiyetlere uymaktan söz edilebilir. Tek tanrılı dinlerin içinde Evliya Çelebi'nin de tılsım olarak nitelediği anlatımlar mevcuttur. Bu minvaldeki anlatım örneğine seyyah Hıristiyanlık dünyası içindeyken tılsım nitelemesini kullanır. Macaristan Sibin Kalesi'nin bir kapısı üstünde iri cinlerin resimleri bahsi ve buradaki bir Hz. İsa heykelini Evliya Çelebi'nin anlatımı, onun tılsıma karşı tavrı ile bunu anlamlandırmasına dair önemli bilgiler vermektedir.

“... Hz. İsa'yı bir haça gerip ellerinden ve ayaklarından gümüş çiviler ile haça mıhlamışlar. Bir garip ve acayip taştan oyup İsa vücudunu heykel gibi yapmışlar, yani kâğıtta çizilmiş gibi değildir, hemen insanoğlu kalıbı gibi bir timsaldir ki boyu hâlâ insan boyunun üç katı kadar vardır. Nakış ustası, heykeltıraş buna bir keser vurup öyle bir mermer oyuculuk sanatını icra etmiş ki sanki haça mıhladıkları yarasından bir ağlar çehresi göstermiş ki sanki bir büyüdür. Ve bir boynu bükük ve bir eğri bakış gösterip nergis gözlerinden sicim sicim yaş damlaları akar gibi göstermiş. Tılsımlı sanat

budur ki bu İsa sureti eski zamanlarda konuşup herkese nasıl olup olacağı-
nı ve sonunda nasıl öleceğini söyleyip gözünden yaşlar akıp ellerinden ve
ayaklarından, çivi yarası yerlerinden kanlar akarmış. Hâlâ (halen) tılsımı
muattal olup bu yazılan belirtilerden ancak çarımha gerilmiş bir İsa heykeli
kalmış.²⁷

Evliya Çelebi'nin bu anlatımıyla, sonraki sayfalarda detaylandırılan tılsı-
mın yedi niteliğinden “acıyiplik” unsurunun örneği verilmektedir. Evliya Çe-
lebi için tılsım, alıntıdaki ilk kullanımında, göz kamaştırıcı veya etkileyici olan
şeyken kelimenin ikinci defa kullanıldığı yerde ise canlılığı veya hayatıyeti olan,
yaşama doğrudan müdahil bir kutsal nesnedir. Öbür türlü içerikten azade se-
yirlik bir heykel veya biblodur. Bununla birlikte, bir nesnenin tılsımlı olması,
onun gelecekle ilgili bir şeyler söylemesi veya gelecekte bir şeyler bekletmesi
zorunluluğunu da ihtiva etmektedir. Batı Hıristiyanlığında heykel kullanımının
daha yaygın oluşu ve çoğunlukla İsa'nın çarımha geriliş sahnesinin başarılı ve
etkileyici şekilde işlenmesi ile tılsım malzemesi olarak sıklıkla kullanılagelen
heykel nesnesi burada Evliya Çelebi tarafından birleştirilmiştir. Aslında tılsımın
heykellerdeki gücünün veya tininin bir yere, zamana kadar İsa heykelinde de-
vam ettiği, böylece mitoslardan tek tanrılı inançlara geçirgenliğin bir misali bu
örnekte görülebilir.

4. *Seyahatnâme*'de Tılsımların Kullanım Çerçevesi

Seyahatnâme'de anlatılan tılsımların yapıldığı veya tılsım için kullanılan
doğal malzemeler: mermer, taş, ahşap, bakır, tunç ve sudur. Bu doğal malzeme-
lerden sütun, heykel, tabut, takı, ayna, gemi, kapı, kule, çıra, kâğıt gibi nesnelere
ve materyaller üretilerek tılsımlar meydana getirilmiştir. Oluşturulan bu tılsım
nesnelere büyük çoğunluğunun taş, ahşap, tunç gibi farklı malzemelerden ya-
pılan heykeller olduğu göze çarpmaktadır. Bu heykellerin büyük çoğunluğu ise
hayvan heykelleridir. Hayvanların türleri ise coğrafyaya, kültüre göre farklılık
göstermektedir. *Seyahatnâme*'de tılsım heykeli olarak kullanıldığı tespit edilen
hayvanlar: aslan-kaplan-ejderha, akrep-yılan-çıyan, sıçan, sümüklüböcek, pire,
kuşlar, at, horoz, sivrisinek, köpek ve timsahtır. Hayvanların tılsım olarak seçil-
mesinde çeşitli maksatların olduğu anlaşılmaktadır. Bu maksatların bir kısmına
Seyahatnâme'de yer verilmiştir. Sözelimi Budin'de horoz tılsımı, önceden ha-
berdar olmanın remzi olarak düşünülmüştür. Evliya babasından duyduğu rivayeti
şöyle anlatır: “Kaçan Budin üzerine bir yağ ve eşkiya düşman gelir olsa bu tunç
horoz kanat çırpıp ötmeye başlar. Ondan bilirlermiş ki kale üzerine bir düşman

27 a.g.e., 6, s. 57-8.

gelir' diye hazırlık görürlermiş ve her saatte üçer kere ötermiş."²⁸ Erkenden veya önceden bir tehlikenin haber alınması amacıyla "işaret veya gösterge" olarak horroz tılsımının kullanıldığını Evliya anlatmıştır.

Aslan-kaplan-ejderha üçlüsünden biri olan aslanın epeyce kullanıldığı görülmektedir. Bunlar gömülü malı, defneyi beklemek veya mekânı korumak için kullanılmaktadır. Evliya Çelebi bu durumun örneklerinden birini Üstürgon (Estergon) Kalesi'ndeki anlatımının bir yerinde dile getirir: "Ve bu kapının eşiğinin dış iki tarafında, somaki kırmızı mermerden bu kapının sağında ve solunda birer heybetli aslan tasvirleri var, kale sahibi irşek adlı ünlü kâfir kâhin olduğundan bu acayip kilisenin eşiğine mal gömüp bu arslanları o gömülü malı beklemeleri için tılsım etmiş."²⁹ Bir başka örnekte ise Kılıçarslan'ın Aksaray ilinde yaptırdığı saraydaki tılsımlı taş aslan heykellerinden birinin ağzından ateş saçıldığı, öbürünün ağzından öldürücü ses çıktığı anlatılmaktadır. Bunların da kötü niyetlilerden ve hırsızlardan koruduğuna inanılmaktadır.³⁰

Akrep-yılan-çıyan, sıçan, sivrisinek, sümüklüböcek, pire ve timsah heykelleri veya timsalleri, bu hayvanların o bölgeye gelmemesi, bu hayvanları uzaklaştırmak böylece onlardan korunmak maksadıyla yapılmıştır. Tımaşvar'da sivrisineklerden koruyan tunç sivrisinek heykeli³¹, Kûs şehrinde akrepten koruyan, üzerine akrep timsali kazınmış yıkık sütun³², Hamamü'l-keleb adlı hamamda tunçtan köpek heykelleri dolayısıyla kuduz köpek vakasının Mısır'da olmaması,³³ Budin'de hamamda sümüklüböcek tılsımı³⁴, Sultan Gavri türbesinde, sivrisinek ve pire engelleyen tılsım³⁵ gibi benzeri örneklerin sayısı daha da arttırılabilir.

Tılsım ile yaşanan bölgenin iklimi veya coğrafi özellikleri, zorlukları da su yüzüne çıkmaktadır. Bu durumun en somut örneklerinden biri timsahtır. Timsah ile ilgili tılsımların hemen hepsi Nil nehrinin havzasındaki bölgelerde karşımıza çıkmaktadır. Buralardaki kullanımı da bölgeyi bu hayvanlardan kollamak ve onların yerleşim yerlerine girmesini engelleyerek korunmaktır. Evliya Çelebi, Nil seyahati boyunca timsahlarla ilgili epeyce malumat paylaşır. Mısır'da Mikyas havuzunun içinde şeyh bir timsah heykeli yaptırır, Burası bir sınırdır, timsahlar

28 *a.g.e.*, 6, s. 177.

29 *a.g.e.*, 6, s. 193.

30 *a.g.e.*, 3, s. 147.

31 *a.g.e.*, 5, s. 248.

32 *a.g.e.*, 10, s. 473-4.

33 *a.g.e.*, 10, s. 105.

34 *a.g.e.*, 6, s. 170.

35 *a.g.e.*, 10, s. 125.

aşağı gidemez.³⁶ Şeyh İbn Âyid köyünde bir sütunda timsah tılsımı bulunmakta, bu tılsımın olduğu yerde Nil suyunun ayrı bir kolu oluşur, timsahlar buraya girmeye korkar.³⁷ Yine Nil nehri boyunca bazı kasabalarda Evliya Çelebi, gençlerin timsahları öldürdükten sonra derilerini şehrin kapılarına mihladıklarını, bunun sebebinin de harami korkusundan olduğunu belirtir.³⁸ Evliya Çelebi bu durumu tılsım olarak nitelendirmese de korunma maksadı dolayısıyla tılsım niteliğini haiz bir davranış olduğu söylenebilir.

Evliya Çelebi'nin anlatımlarında seyyahın tılsım olarak nitelendirdiği şeyler veya tılsımın kullanılış maksatları değişkenlik göstermektedir. O kadar ki kimi zaman bir kurban ritüeli, kimi zaman bir panayırın kendisi, kimi zaman şehirler, göller, nehirler tılsımlı olarak nitelendirilebilmektedir. Ancak *Seyahatnâme*'de Evliya'nın anlatımlarında tılsım olarak nitelendirdiği olaylar ve şeylerin anlamlandırılması ve sınıflandırılması yedi başlık altında toplanabilir. *Seyahatnâme*'den yola çıkılarak tespit edilen bu yedi nitelik, tılsım olgusunun *Seyahatnâme*'deki anlam evrenini ortaya koymaktadır.

Tılsımlar öncelikle “koruyucu” nitelikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Koruyuculuk kavramının güvenlik kavramıyla mündemiç olduğu göz önünde tutulmalıdır. Bağdat'ta kâhinlerin güvercinleri tılsımlı kâğıtlarla haberleşme amacıyla kullanmaları³⁹, bu mündemiçlik halinin örneğidir. Tılsımların koruyucu vasfı, hayata dair her türlü zorluğa veya soruna karşı olabilir. Sözelimi afetten korunmak, definenin korunması, zehirli veya tehlikeli hayvanlardan korunmak, kötü niyetli insanlardan ve hırsızlardan korunmak, cesedin korunması, takılar vasıtasıyla kızların korunması gibi durumlarda tılsımlar kullanılmaktadır. *Seyahatnâme*'de Zağapa tılsımıyla ilgili olarak bir mağaranın içinde hazineler varmış, yalnız mağaranın girişinde sürekli inip kalkan kılıçlar bulunmaktaymış.⁴⁰ Erzincan'da ise tılsımlı defineyi çıkarırken defineden ateş çıkması ve defineyi çıkarmaya çalışanların helâk olması⁴¹ örnekleri tılsımların koruyuculuk vasıflarını göstermektedir. Ayrıca seyyah kimi örneklerde, tılsımların koruyuculuk niteliklerinin cari veya o dönemde hâlâ görevini yerine getirdiğini de ifade etmektedir. Humus'ta zehirli hayvanlardan korunmak için tılsımlar gömülmüş. Evliyâ Çelebi ordayken de tılsımların hâlâ etkili olduğunu ve hayvanlar insanları ısırsa bile, insanlara zararı

36 a.g.e., 10, s. 297.

37 a.g.e., 10, s. 461.

38 a.g.e., 10, s. 462.

39 a.g.e., 4, s. 318.

40 a.g.e., 2, s. 12.

41 a.g.e., 2, s. 255.

dokunmadığını bildirmektedir: “Humus’un içinde bir su kuyusu vardır. Bir kimse o kuyu suyuyla gömleğini yıkayıp giyerse o insanı asla akrep sokmaz.”⁴²

İkinci olarak tılsımların “arıtıcı ve hüküm verici” bir nitelikle kullanıldığı görülmektedir. Bu niteliklerin de koruyuculuk vasfıyla irtibatlı olduğu unutulmamalıdır. Evliya Çelebi, Bulgaristan Sofya’da tıslımlı bir sudan bahseder. Temiz insanla kötü insanı ayırt eden bu su, temiz insanlara akarken kötü insanlar karşısında akmaz.⁴³ Bir kişinin aklanmasında veya suçlu olmadığının tespit edilmesinde, böylece kişinin ve toplumun bu sıkıntısından rahata ermesinde de arınma söz konusudur. Ayrıca iyi ve kötü insanın ayırt edilmesi, tıslımın hüküm verici yönünü göstermektedir. Evliya Çelebi, Çerkezlerin içindeyken, tıslımın hüküm veren yönüne dair anlattığı bir olayı ayrıntılı dile getirir. Âdemî kavminin hazine dolu mağarasının girişinde tıslımlı, eli güzrlü heykel, hazineden bir şey çalmak isteyenleri güzrüyle öldürür.⁴⁴ Görüldüğü üzere heykel bir hâkim gibi ceza hükümünü verip uygular.

Üçüncü olarak tıslımların “bereket” için kullanıldığı görülmektedir. Nihavent’te bir taşa bardak resmi yapılmış, bu tıslım sayesinde şehre kırk gün su gelirmiş⁴⁵. Yine aynı yerde, bir çeşmeden su akması için kırk çeşit hayvan kurban edilmiş.⁴⁶ Evliya Çelebi bu durumu veya ritüeli, tıslım olarak nitelendirmektedir. Nihavent’teki bu alıntılar göstermektedir ki tıslım, şehri kuraklıktan korumakla kalmayıp şehrin bereketle de buluşmasını sağlamaktadır. Mısır’da Cebelü’l-kebş (Koç Dağı), Fustut-ı Şükür şehrinde tıslımlı tunç koç, ne zaman eşinip gıgırsa koyun çoğalır.⁴⁷ Mısır’daki bu örnek tıslımın bereket nosyonunu daha berrak bir şekilde göstermektedir.

Seyahatnâme’de tıslımların bir başka kullanım maksadı, “kural koyuculuk”-tur. Bu kural koyuculukta da içkin olarak koruyuculuk vasfının varlığı anlaşıl-maktadır. Evliya Çelebi, Beç şehrini anlatırken bu şehirde asla esvap yıkanmadığını, eğer yıkarlarsa esvabın parça parça eridiğini; asla hayvan kesilmediğini, eğer hayvan boğazlanırsa vebanın yayıldığını dile getirir. Tüm bu şeyleri eski filozofların tıslım ettiğini söyler.⁴⁸ Beç şehrinin toplumsal düzeninde gündelik hayatta uyulması zorunlu kuralların temelinde tıslımların olduğu söylenebilir. Bu-

42 a.g.e., 3, s. 53-54.

43 a.g.e., 3, s. 299.

44 a.g.e., 7, s. 338-9.

45 a.g.e., 4, s. 251.

46 a.g.e., 4, s. 251-2.

47 a.g.e., 10, s. 20.

48 a.g.e., 7, s. 122.

radaki topluma dayatılan kuralların temelindeki tılsım, en azından hayvan kesme yasağının vebadan korunmak için olduğu bilgisinin Evliya'nın anlattığı dönemde hâlâ cari olması, koruyuculuk vasfına da dayanmaktadır. Ayrıca Mısır'ın Keş kalesindeki tekkenin altında mermer, gemi şeklinde havuz vardır. Eskiden bu gemiyle Nil'den öteye geçilirmiş. Dört kişilikmiş, tılsım gereği beş kişi binerse batarmış. Halk geminin yapısını bilip dört adamdan fazla binmeye korkarmış. Taşın altında İbrî yazı ile balık tasviri bulunmaktaymış.⁴⁹ Mısır'daki bu örnekte de kural ortaya açıkça konmuştur. Kurala uyulmamasının sonucu da belirtilmiştir.

Tılsımların “şifa” veren bir niteliği olduğu da Evliya'nın anlatımlarından çıkarılmaktadır. Özellikle de hastaların kimi hastalıklardan kurtulması durumu, *Seyahatnâme*'de birkaç yerde Evliya Çelebi tarafından tılsım olarak nitelendirilmiştir. Mısır'da saralı bir kişinin tıslımlı bürke (göl) suyuna girip içerse kurtulması⁵⁰ hadisesi anlatılır. Bir başka örnekte ise Siroz civarında Beşik Tepesi'nde Hz. İsa'nın taştan beşiği bulunmaktadır; burada her hastanın derdine göre su çıktığı ve hastaların bunu içtiği⁵¹ bilgisi “tılsım” alt başlığı altında seyyah tarafından verilmiştir. *Seyahatnâme*'de Evliya Çelebi bu tür durumları genellikle şifalı su diye nitelendirirken “tılsım” tabirini kullanmaz. Bu örneklerde “tılsım” kelimesini de kullanmıştır. Bu örneklerden yola çıkarak Evliya Çelebi için tıslımlı sıfatı, şifalı anlamının yanı sıra, “inanılmaz, olağanüstü” sıfatlarını da çağrıştırmaktadır.

Tılsımlar bir “gösterge veya bir durumu nitelemenin işareti” olarak yani metafizik özelliğinden ziyade işlevsel bir görev için de kullanılmıştır. *Seyahatnâme*'de en fazla tılsım örnekleri Mısır'ın anlatıldığı ciltte yer almaktadır. Burada Ahmet İbn Tolun camiinin kuzeyinde merdivenleri dışarıda olan özgün bir minarenin tepesinde alem yerinde bakırdan bir gemi şeklinde alem olduğu, buna tılsım dendiği anlatılır. Bazı maarif erbabı, Nil suyunun bu minarenin zirvesine ulaşmasını Mısır'ın suya gömülmesinin alameti olarak ifade etmektedir.⁵² Nil'in seviyesini ölçmede Eham'ın (piramitlerin) bir gösterge tıslımı olarak kullanılmak için inşa edildiğine⁵³ dair anlatımlar, Mısır gibi hayatıyeti Nil Nehri'nin karakterine göre şekillenmiş bir coğrafyada, nehrin hareketlerinin ölçümlenmesi için konan işaretler, tıslımlaştırılarak güçlendirilmiştir. Nil'in akış yönünün belirlenmesinde tıslımın etkisi olmasında⁵⁴ veya düşman gemiler görüldüğünde İskenderiye Fe-

49 a.g.e., 10, s. 297.

50 a.g.e., 10, s. 174-5.

51 a.g.e., 8, s. 72.

52 a.g.e., 10, s. 119.

53 a.g.e., 10, s. 191.

54 a.g.e., 10, s. 374.

neri'nin aynasının tılsımıyla yakıcı ateşinden düşman gemilerin yanması böylece bütün gemilerin önceden belli olması⁵⁵ anlatımlarında da sosyal hayatın akışında tılsımların belirleyici görevleri olmaktadır. Burada işlevi olan eşyanın da -bir tür sınır taşı gibi- olabilecek kimi doğa olaylarında, bu olayların belirlenmesinde, ölçülmesinde gösterge olarak kullanılması söz konusudur. Bir başka örnekte ise, Pertek'te Kürt ve Ermeni kavimler döneminde sesiyle insanları pazarda toplayan tılsımlı karakuş heykeli bahsi geçmektedir.⁵⁶ Bu tılsım bir nevi ezan veya çan işlevi görerek insanların bir noktada buluşmasını sağlamaktadır.

Son olarak tılsımlar, “acayıp” niteliğiyle *Seyahatnâme*’de karşımıza çıkmaktadır. Evliya'nın anlamlandıramadığı, onu şaşırtan olağanüstülükler, sebebini bilmediği veya çözemediği kimi doğa olayları, hikâyeler, seyyah tarafından tılsım olarak nitelendirilmiştir. Burada seyyahın tılsım nitelemesinde en merkezde yatan duygunun ise hayret duygusu olduğu söylenebilir. “Acayıp, garip” ifadeleri *Seyahatnâme*’de alt başlık olarak geçmektedir. Bu kullanımlar, gerek kelimelerin sözlük anlamları gerekse tür veya terim anlamları dolayısıyla birbiri ile irtibatlıdır. Eskiden coğrafya ve seyahatle ilgili kitaplara genellikle “Acâibü'l-büldân”, “Acâibü'l-Hind”, “Acâibü'l-mahlûkât” gibi isimler verilirdi. Buradaki “acâib” kelimesi “hârikalar, görülmemiş ve duyulmamış garip şeyler” anlamına gelmektedir.⁵⁷ Acayıp kelimesinin İslâmî edebiyatların geleneğinde yer alan bu türün ismiyle anlamının içkin olması dolayısıyla Evliya Çelebi'nin zihin dünyasında acayıp olgusunun hem bir terim hem de bir his olarak yer aldığı düşünülebilir.

Seyahatnâme’de , “acayıp veya garip” olarak nitelenen birçok tılsım misali bulunmaktadır. Musul'da hiç sönmeyen bir ateşten bahseder Evliya Çelebi. Kimileri bu yerle ilgili kibrit madeni kimi petrol der ama aslının Erdeşir ateşgedesi olduğunu seyyah ekler.⁵⁸ Eğriboz'da bir boğazda tılsımlı olay, denizin kırk kere yukarı kırk kere aşağı akmasıdır.⁵⁹ Muhtemelen seyyah med-cezir olayıyla karşılaşmış ve bunun hayretini yaşamıştır. Maşkolar panayırında panayır günü sinekler ortadan kaybolur; panayır, Evliya Çelebi tarafından tılsım olarak değerlendirilir.⁶⁰ Panayır günleri dışında ortalığı sinek, sivrisinek kaplarken panayır günleri o kadar kalabalığa, pisliğe rağmen sineklerden eser yoktur. Şenûdî Kilise'sine insanlardan ve kuşlardan başka canlı giremez, girerse hemen ölür, hatta başına derman

55 a.g.e., 10, s. 396.

56 a.g.e., 3, s. 175.

57 Günay Kut, *Acâibü'l-mahlûkât*, <https://islamansiklopedisi.org.tr>. (Erişim tarihi: 04.12.2022).

58 Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, 4. kitap, s. 440.

59 a.g.e., 8, s. 128.

60 a.g.e., 8, s. 117.

bulamayan Araplar, o kiliseye girip tüm pire ve keheleleri ölüp kurtulur, acayıp tılsımlı kilisedir.⁶¹ Bir başka örnekte ise seyyah, Sığacık'taki Karagöl'ün tılsımını anlatır: Halk tarafından tılsımlı kabul edilen göle birçok defneci giremeyip helâk olurken bir derviş, 40 gün erbain çıkarıp ilim kuvveti ile gölün suyunu ortadan kaldırır, yerine bir çukur ortaya çıkar. Çukurun ortasındaki mağaradan derviş ihtiyacı kadar defneyi alıp gider. Aynı şeyi ahali yapmaya kalktığında mağaradan su çıkar, böylece kimi insanlar boğulur. Derviş, Sultan Ahmet'e götürürler, derviş sultana macerasını anlatır. Derviş, Kapucubaşı ile Karagöl'e gelir aynı ritüelleri uygular ama bu sefer ahalinin başına gelen akıbet derviş ile yanındakilerin başına gelir, boğulurlar.⁶² Evliya Çelebi bu gibi hikâyeleri bölge halkından çok dinlediğini belirtir ve bu hikâyeleri, garip ve acayıp olarak değerlendirir. Karagöl'ün tılsım olarak ifade edilmesinin sırrı, hikâyesinin olağanüstü olması, metafizik niteliği ve tanımlanmasının veya anlaşılmasının imkânsızlığında yatmasıdır.

Ayrıca bu, “acayıp tılsımlar” bölümünün altında “muamma veya ibret” niteliğindeki acayıp hikâyelere de yer verilebilir. İstanbul tılsımları içerisinde yer alan on üçüncü tılsımda Evliya Çelebi, Zeyrekbaşı adlı yerde bulunan kilisenin altındaki bir mağaradan bahseder. Her sene kış geceleri cadıların çıkıp araba üzerinde sabaha kadar dolaştığı, seher vakti de mağaraya geri döndüğü⁶³ anlatılır. Seyyah bize sadece üç cümlede bir fantastik hikâyeyi yorumsuz anlatır. Tek bir yorum vardır, o da bu tılsımın başlığındadır: “ibret verici tılsım.” İbret kelimesinin halk ağzındaki anlamlarından biri acayıptır.⁶⁴ Yani seyyah burada, ki bunun gibi başka örnekler de mevcuttur, yine sadece “acayıp” yorumunu farklı bir niteleme kullanarak yapmaktadır.

Evliya Çelebi *Seyahatnâme*'de “acayıplıklar, gariplikler” başlığı altında tılsım dışında onlarca konudan, olaydan bahseder. Bu kullanımlar, Yeliz Özay tarafından şu şekilde sınıflandırılmıştır: “insanların başından geçen maceralar ya da fiziksel görünüşleri, rüya ve kehanet, ‘öteki’nin inançları, sanat ve teknoloji, hayvanlar, doğa unsurları tılsım ve sihir.”⁶⁵ Acayıp olgusunun tılsım dışında İslami edebiyatların birçok alanında da karşılaşılan bir tema olduğu göz önünde tutulmalıdır.

61 *a.g.e.*, 10, s. 344.

62 *a.g.e.*, 9, s. 77.

63 *a.g.e.*, 1, s. 22.

64 “İbret”, *TDK Sözlük*, 9. bs., 1998, s. 1032.

65 Yeliz Özay, “Evliya Çelebi'nin Acayıp ve Garip Dünyası”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. iii.

Sonuç

Ezümle, *Seyahatnâme*’de Evliya Çelebi’nin “tılsım” olarak nitelediği anlamların dökümü yedi başlık altında toplanmaktadır. Bu toplamda tılsımın öncelikle “koruyucu” vasfı belirgindir. Ardından ise, “arıtıcı ve hüküm verici” tılsımlar, “bereket” tılsımları, “kural koyuculuk” niteliği olan tılsımlar, “şifa” tılsımları, “gösterge veya bir durumu nitelemenin işareti” olan tılsımlar ve “acayip, garip” olarak nitelenen tılsımlar. Bu toplamdan yola çıkarak tılsım olgusunun *Seyahatnâme*’de ne kadar geniş bir anlam ağı oluşturduğu göze çarpmaktadır. Tılsımın sözlük anlamlarının ötesinde veya o anlamları genleştiren, dal budak salarak yeni anlamlandırmalara yol açan kullanımları, *Seyahatnâme*’nin, seyahat olgusunun ve seyyahın kavrayış ile anlatım gücünü ortaya koymaktadır. Bu güç, daima, her türlü “yeni” ile karşılaşmanın harikuladeliğinden, hayretinden ve coğrafyaların kültürel birikiminden kaynaklanmaktadır. Seyyah, bize tarihi aktarmaz; tarihten gelen kültürün yaşadığı son andaki durumunu, hayatiyetiyle veya canlılığıyla birlikte bir şahit olarak aktarır. Tanımlamaların uzun tecrübelerin birikimi ve ortak noktaların belirlenmesiyle oluştuğu düşünüldüğünde tanımlar veya terimler, seyyahların anlatılarındaki anlık yenilikler karşısında yeterli gelmeyebilir. Böylece seyyah tanıma yeni çentikler açmaktadır. *Seyahatnâme*’de de seyyahın karşılaştığı yeni durumların, ona bu çentikleri açtığı söylenebilir.

Kaynakça

Brown, Peter, *Geç Antikçağ Dünyası*, çev. Turhan Kaçar, İstanbul, Alfa Yayınları, 2022.

Çelebi, İlyas, “Tılsım”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tilsim>, (Erişim Tarihi: 16.10.2022).

_____, “Muska”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muska>, (Erişim Tarihi: 18.10.2022).

Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I*, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, 1.-6. kitaplar, İstanbul, Yapı Kredi, 2013.

_____, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II*, haz. Seyit Ali Kahraman, 7.-10. kitaplar, İstanbul, Yapı Kredi, 2013.

Flusin, Bernard, *Dini Hayat Dünyada Hıristiyanlar-Manastır Hayatı*, çev. Aslı Bilge, ed. C. Morrisson, *Bizans Dünyası* (içinde), 2. bs., cilt 1, İstanbul, Ayrıntı, 2019.

Gruber, Christiane, “Her Derde Deva: Lilly Kütüphanesi’ndeki Osmanlı Resimli Dua Kitabı”, *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, İstanbul, Yapı Kredi, 2020a.

_____, “Osmanlı’da Hz. Muhammed Merkezli İbadet Pratikleri”, *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, İstanbul, Yapı Kredi, 2020b.

_____, “Gül-i Muhammed: Geç Dönem Osmanlı-İslam Sanatında Çiçek Metaforları”, *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, İstanbul, Yapı Kredi, 2020c.

_____, “‘Nereye Gidersen Git, Bil ki Korunmaktasın’: Geç Dönem Osmanlı Tılsım Tomarları ve Dua Kitaplarında Mühürler”, *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, İstanbul, Yapı Kredi, 2020ç.

_____, “İslam Dünyasında Muskalar ve Tılsımlar”, *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, İstanbul, Yapı Kredi, 2020d.

İbn Haldun, *Mukaddime III*, çev. Zakir Kadirî Ugan, İstanbul, MEB Yayınları, 1991.

Kur’an-ı Kerim, <https://kuran.diyadin.gov.tr/mushaf>, (Erişim Tarihi: 19.11.2022).

Kut, Günay, *Acâibü’l-mahlûkât*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/acai-bul-mahlukat>, (Erişim Tarihi: 04.12.2022).

Özay, Yeliz, “Evliya Çelebi’nin Acayip ve Garip Dünyası”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

Ruska, J, “Tılsım”, *İslam Ansiklopedisi*, cilt 12/1, İÜ Edebiyat Fakültesi, MEB Yayınları, 1997.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

Yerasimos, Stefanos, *Türk Metinlerinde Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim, 1998.

Ek

***Seyahatname*’nin 10 Cildinde Tespit Edilen Tılsım Malzemesinin Dökümü**

İstanbul Tavukpazarı adlı yerde Kostantin’in yüksek bir sütunun üzerine bir kuş heykelinin dünyadaki kuşları çağırması ve kuşların gagalarında zeytinlerle gelmesi. (1/12-13)⁶⁶ “İstanbul içindeki garip tılsımlar” başlığı altında birçok tılsım sıralanır. Sıralanan ilk on yedi tılsımın çoğu üzerinde timsaller olan sütunlardır. Sütunda hayvan temsili, insan suretleri ve ifrit bulunmaktadır. Başka

66 Ek bölümünde ilk sayılar kitapları, ikinci sayılar ise sayfa numaralarını göstermektedir.

bir tılsım ise bir mağaradaki cadılar hakkındadır. Ayrıca deniz ilgili altı tılsım sıralanmıştır. (1/20 ... 23) Ayasofya tılsımları. (1/55) Cihangir Camii'nin geçmişi ve tılsımları. Eskiden bu caminin yerinde bir kilise olduğu söylenmektedir. Elbruz Dağı'ndan buraya sihirbaz avratların getirilip çukurlarda tılsımlı iplere bağlandıkları anlatılmaktadır. (1/254)

Bursa'nın kurulmasıyla ilgili tılsımlı bir define hikâyesinin bahsi. (2/4) Zağapa tılsımı: Bir mağaranın içinde hazinelerin olması, ancak mağaranın girişinde sürekli inip kalkan kılıçların bulunması. (2/128) Erzincan'da tılsımlı defineyi çıkarırken defineden ateş çıkması ve defineyi çıkarmaya çalışanların helâk olması. (2/255)

Humus'ta zehirli hayvanlardan korunmak için gömülen tılsımlar. Evliyâ Çelebi oradayken de tılsımların hâlâ etkili olması. (3/53-54) Sur şehrinde, şehri kumdan koruyan yüksek bir sütun anlatılır. Akka'da da kum tılsımı bahsi geçmektedir. (3/79-85) Kılıçarslan'ın Aksaray ilinde koruyuculuk vasfıyla yaptırdığı saraydaki tılsımlı taş aslan heykellerinden birinin ağzından ateş saçılması, öbürünün ağzından öldürücü ses çıkması. (3/147) Pertek'te Kürt ve Ermeni kavimler döneminde sesiyle insanları pazarda toplayan tılsımlı karakuş heykeli bahsi. (3/175) Tılsım maksadıyla oluşturulmuş şifa için bir dua bulunmaktadır. *Seyahatnâme*'yi günümüz Türkçesine sadeleştiren yazarlar, düzgün bir anlam çıkarılmadığından bunun tılsım için yazıldığını belirtmişlerdir. (3/360) Bulgaristan Sofya'daki temiz insanla kötü insanı ayırt eden tılsımlı su. (3/299)

Nihavent'te bir taşa yapılan bardak resmi, bu tılsım sayesinde şehre kırk gün su gelmesi. (4/251) Nihavent'te balık toplayan balık heykeli bahsi ve koruyucu ifrit heykeli. (4/251) Nihavent'te bir çeşmeden su akması için kırk çeşit hayvanın kurban edilmesi ve bu olayın Evliya tarafından tılsım olarak nitelendirilmesi. (4/251-2) Hemedan'da ibret verici tılsımlı direkler bahsi. (4/257) Irak Kâşân'da kiliseye gömülmüş akrepten koruyan tılsım. (4/282) Bağdat'ta "tılsım kapısı" adında kapı. (4/313) Bağdat'ta kâhinlerin güvercinleri tılsımlı kâğıtlarla haberleşme amacıyla kullanmaları. (4/318) İmadiye'de tılsımlı bir direğin varlığı. (4/387) Musul'da hiç sönmeyen ateş. (4/440)

Balkanlar'da Akkirman'da tılsım ile buradaki kumluk yerin kontrolü. (5/78) Gelibolu'da bakırdan tılsımlı bir gemi. (5/198) Belgrad'da bir kalede tılsımlı tunç horoz heykeli. (5/247) Tımaşvar'da sivrisineklerden koruyan tunç sivrisinek heykeli. (5/248) Macaristan Varat kalesinde bulunan çokça tılsımlı heykelin varlığı ve bunların kökenleri. (5/264-5) Bosna'da sıçan tılsımı. (5/273) Üsküp'te Baba Lokman ziyaretgâhında tılsımla çıkarılmış su ve bu suya eklemek atılarak bakılan fallar. (5/360)

Macaristan'ın Koşa şehrinde tılsım bahsi (6/26) ve simya özelliği olan bir kuyu suyundan bahis. (6/31) Macaristan Sibin kalesinin bir kapısı üstünde iri cinlerin resimleri bahsi ve burada bir Hz. İsa heykelinin tılsım olması ve özellikleri. (6/57-8) Budin'de haşere ve sümüklüböcek tılsımları (6/170) ve Budin kalesi tılsımlarının listesi (tunç horoz tılsımı vb.). (6/177) Üstürgon kalesinde tılsımlı arslan. (6/193)

Beç şehrinde yıkanılmamasının, hayvan kesilmemesinin sebebinin tılsım olması. (7/122) Varat kalesinde tılsımlı tunçtan eski zaman pehlivanlarının heykelleri. (7/180) Baba Sultan ziyareti tılsımlı güvercinler bahsi ve tılsımlı Varat atları. (7/203) İstanbul, Kâğıthane nehrinde tılsımlı demir kapı. (7/206) Çerkezlerin Ademi kavminin hazine dolu mağarasının girişinde tılsımlı, eli güzrlü heykelin hazineden bir şey çalmak isteyenleri güzrüyle öldürmesi. (7/338-9)

Siroz civarında Beşik Tepesi'nde Hz. İsa'nın taştan beşiği, buradaki su hastalara şifa verir. (8/72) Selanik'te Kasım Paşa camiinde sandukayı açmak isteyenlerin ellerinin kuruması, boyunlarının burulması. (8/90) Maşkolar panayırında panayır günü sineklerin ortadan kaybolması; panayır, Evliya Çelebi tarafından tılsım olarak değerlendirilir. (8/117) Eğriboz'da bir boğazda tılsımlı olayı: deniz kırk kere yukarı kırk kere aşağı akmaktadır. (8/128) Atina kalesindeki bir camiide tılsımlı kandil. (8/135) Atina'nın tılsımlı olduğuna dair. (8/140) Atina Deli Dağ Koçbaşı manastırındaki mağaralarda tılsımlar sayesinde cesetlerin çürümemesi. (8/142) Gaston şehri Pondikoz kalesinde sıçanlardan koruyan altından bir sıçan timsali. (8/162-3) Moton kalesinde çiyandan, yılandan koruyan tılsımlı mermer tabut. (8/171) Anapoli'de yılandan, çiyandan koruyan ve kefal balığı çeken tılsım. (8/194) Preveze kalesinde tılsım bahsi. (8/332) Macar, Bulgar kızların takılarında tılsım olması. (8/391)

Melemen'de Kaydefa Krale tılsımı: mesire yerini kadınlar ziyaret ettiği zaman kaçıp gizlenen balıklar. (9/53) İzmir Bahir kalesinde Kaydefa heykeli tılsımı (9/54-5) Sığacık'taki Karagöl'ün tılsımlı olduğu inancı. (9/77) Selçuk Bodurine şehrinde tılsımlı olduğuna inanılan havuz. (9/85) Mut civarında Gümüş nehri yanındaki bir dağda tılsımlı definelerin varlığı ve bu dağın başında çokça adamın kara kül gibi yanmış halde bulunması. (9/182) Mut Zenbur kalesinde tılsımlı hazine olduğu inancı (9/183) Tarsus kalesinde tılsım tasvirlerinin varlığı: arslan, kaplan ve ejderha resimleri (9/189) Halep'te üzerine nur indiğine inanılan Leyle-i Kadir taşının tılsımlı olduğu inancı. (9/218) Salda civarındaki Bergus nehrinin (Pire suyu) tılsımla aktığı bahsi ve halkın pireden muzdarip olması. (9/244) Sur kalesinde kum tılsımı bahsi. Define dolayısıyla harap edilince her tarafın kumla dolması. (9/246) Kudüs'te kale civarında devler mağarasının tılsımlı olduğu

inancı. Süleyman Nebi'nin devleri buraya hapsettiğine inanılması. (9/264) Kudüs'te sahra kafesinde Hz. Hamza aynası veya İskender aynası şeklinde isimlendirilen tılsımlı ayna. (9/270)

Mısır'da Cebelü'l-kebs, Fustat-ı Şükür'de tılsımlı tunç koç, eşinip gıgırsa koyunların çoğalması. (10/20) Zügürtler yaylası, Koşunlu Tılsım Kulesi. (10/100) Tılsımın ayrıntıları, iki başlı, kanatları açık bir kuş tasviri. Ayrıca buradaki kalede çeşitli sütunlara işlenmiş kimi hayvan figürlerinden oluşan tılsımların bulunması: Akrep tılsımı, yılan, çıyan tılsımları, humma-sıtma-kulunç ve veba tılsımları. (10/104-5) Hamamü'l-keleb adlı hamamda tunçtan köpek heykelleri dolayısıyla kuduz köpek vakasının Mısır'da olmaması. (10/105) Züveyde kapısında hırsızlık-katillik maksadıyla bu kapıdan girmeye çalışanların kapının yanındaki siyah taşın tılsımının etkisiyle düşüp helâk olması. (10/115) Ezher camisinde kuşların camide yuva yapmasını engelleyen tılsım bahsi. (10/118) Ahmet İbn Tolun camisinin civarında Kepş Kalesi'nde tunçtan bir koç tılsımının olması, bu koç ayaklarıyla eşinip ses çıkardığında o sene Mısır'da koyunun çok olması. Bu caminin kuzeyinde merdivenleri dışarıdan bir minarenin tepesinde normal bir alem yerine bakırdan bir gemi şeklinde alem olması, buna tılsım denmesi. Nil'in bu minarenin zirvesine ulaşması Mısır'ın suya gömülmesinin alameti olarak anlaşılması. (10/119) Sultan Gavri türbesinde, sivrisinek ve pire engelleyen tılsım. (10/125) Mısır'da saralı bir kişinin tılsımlı bürke (göl) suyuna girip içerse kurtulması. (10/174-5) 13. Bürkede tılsımlı dört köşe dikilitaş, taşın dört tarafında çeşit çeşit resimler ve yazıların bulunması. (10/175) Fustat'ta bir burçta tılsımlı çıra olması. (10/184) Nil'in seviyesini ölçmede Ehram'ın bir gösterge tılsımı olarak inşa edilmesi. (10/191) Ravza adasında tılsımdan dolayı yılan, çıyan olmaması. (10/194) Mikya timsah tılsımı: Şeyh mermerden bir timsah heykeli yaptırıp gömer. Burası bir sınırdır, timsahlar aşağı gidemez. (10/209-297) Mısır piramitlerinde tılsım olduğu, bunların etrafında kara taştan tılsımlı binaların olduğu bahsi. (10/293-5) Ebülhevl tılsımı: bu taştan heykelin konuştuğu, Musa peygamber ile tartıştığı bahsi. (10/296-7) Mısır Kepş kalesindeki tekkenin altında mermer gemi şeklindeki havuzun eskiden gemi olarak kullanılması. Dört kişilik gemiye tılsım gereği beş kişi binerse batarmış. Taşın altında İbrî yazı ile balık tasviri bulunmaktadır. (10/297) Mısır'da Babü'l-kasr'da tunçtan, parlak suret. (10/298) Şenûdî Kilise'sine insanlardan ve kuşlardan başka canlı giremez, girerse hemen ölür, tılsımlı kilisedir. (10/344) Mısır Neharriye şehrinde dikilitaşlar ve bolca tılsım olduğu rivayeti. (10/374) Nil'in Farasdak köyü önünde güney yönüne akıtılmasının nedeninin tılsım olması. (10/374) İskenderiye Feneri'nin aynasının tılsımlı olması, Delûke tılsımları. İskenderiye dikilitaşı (ârûdü'l-mü'tefiki) tılsım için yapıldığı bahsi. (10/401) Isyut şehrinde, tılsımı eski olan Kuş Dağı: Kefen-

lenmiş kuş lahitleri ile gaga ve pençeleriyle asılı duran kuş ölüleri bahsi. (10/459-60) Şeyh İbn Âyid köyünde bir sütunda timsah tılsımı: bu tılsımın olduğu yerde Nil suyunun ayrı bir kolunun oluşması ve timsahların buraya girmeye korkması. (10/461) Kûs şehrinde akrepten koruyan, üzerine akrep timsali kazanmış yıkık sütun. (10/473-4) Sınbas şehrinde İstanbul'da Atmeydanı'ndaki sütunları hatırlatan garip tılsımların varlığı. (10/477) Sudan İsvan şehrinde eski tılsım. (10/478) Rumeyle şehrinde tılsımlı sütunlar bahsi. (10/529)

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

